

УДК: 783.651 : 264-941 : 264-19 (43)+(47)

ЛІТУРГІЧНИЙ КАЛЕНДАР У КАНЦІОНАЛАХ І ПІСЕННИКАХ ЗАХІДНО-ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТА СХІДНО-ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКОВНИХ ТРАДИЦІЙ

Ольга ЗОСІМ

*Кафедра теорії, історії культури і музикознавства,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,
бул. Лаврська 9, Київ, Україна, 01015
тел.: (+38044) 531 94 35, e-mail: olgazosim70@gmail.com*

Розглянуто особливості структури центральноєвропейських канціоналів XV–XVII століть і рукописних пісенників українсько-білоруської та російської традицій XVII–XIX століть. Виявлено спільні та відмінні риси організації репертуару канціоналів католицької традиції і духовно-пісенників, що побутували у православному і уніатському церковному середовищі. Питання структуризації матеріалу у канціоналах і пісенниках подано у зв'язку з літургичним календарем і церковними святами.

Ключові слова: літургичний календар, церковні свята, канціонал, духовно-пісенник, православне церковне середовище, уніатське церковне середовище.

Літургичний календар лежить в основі богослужбових книг усіх християнських конфесій. Організаційним принципом православних і уніатських ірмологіонів став календарно-мінейний, у католицьких градуалах і антифонаріях цикли піснеспівів на рухомі (“Proprium de tempore”) і нерухомі (“Proprium de sanctis”) свята упорядковано згідно церковного календаря. Календарний принцип організації богослужбових книг католицької традиції зберігся і у більшості протестантських церков.

З появою католицької паралітургичної пісенності принципи організації богослужбових книг було перенесено на збірки духовних пісень – канціонали і пісенники. Пізніше його було покладено в основу упорядкування репертуару паралітургичного призначення у пісенниках з уніатського і православного церковного середовища.

Структурна подібність українських пісенників паралітургичного призначення до європейських канціоналів є очевидною, на що неодноразово звертали увагу дослідники. Так, С. Щеглова відзначає єдиний принцип побудови “Богогласника” (1790–1791) і сучасних йому католицьких польських пісенників [10, с. 58–60]. Ю. Медведик вказує на комплексність впливів центральноєвропейської пісенної традиції XVI–XVII століть на східнослов'янську, зокрема на рівні кодифікації [2, с. 79]. Ствердження дослідників є цілком слушними, однак у їх роботах не розкрито усіх питань, пов'язаних з проблемою кодифікації репертуару. Остання розглядалася

передусім у контексті паралітургічної українсько-білоруської пісенності (тобто церковного призначення), тоді як пісенність позабогослужбова (зокрема російської традиції), мала абсолютно інші принципи організації репертуару, хоча й була дотичною європейської практики, однак у інший спосіб. Впливи принципів організації європейських канціоналів на українські духовно-пісенники вивчалися дослідниками на матеріалі пізніх зразків (середина XVII–XVIII століть), тоді як більш ранній етап (XV–початок XVII століть) також є важливим для вивчення духовної пісенності як європейської традиції, так і української. Тому для окреслення специфіки організації пісенного матеріалу у рукописах східнослов'янської традиції необхідно розглянути особливості структури центральноєвропейських канціоналів ренесансної і барокової доби, порівняти основні типи європейських канціоналів з рукописними пісенниками українсько-білоруської та російської традиції XVII – XIX століть, виявити спільні та відмінні риси організації репертуару католицьких канціоналів і уніатських та православних духовно-пісенників, виявити у них основні принципи структуризації пісенного матеріалу.

Формування католицьких канціоналів з духовними піснями тісно пов'язано з книгою “*Cantionale ecclesiasticum*” (“Церковний канціонал”). Специфічна риса церковного канціоналу – поєднання у літургічній книзі вибраних піснеспівів з градуалів і антифонаріїв з духовними піснями (*cantiones*) латинською або національними мовами. Церковний канціонал, на відміну від градуалів і антифонаріїв, не мав чіткої репертуарної регламентації. Відзначимо окремі популярні види цих літургічних книг на прикладі деяких зразків із центральноєвропейської традиції, передусім з католицької (але не тільки) церковної практики.

Один з найдавніших і повних католицьких церковних книг, де містяться духовні пісні, є т. зв. “*Franusův kancional*” (“*Cantionale Franus*”) [16], який був переписаний у чеському м. Градец-Кралове (*Hradec Králové*) 1505 року мешканцем міста Яном Франом. Це доволі розлогий рукопис (367 сторінок), у якому містяться піснеспіви ординарія (*Kyriale*) і пропрія (*Graduale*) меси, співані зразки символу віри (*Patriamina, Credo seu Symbola*), зібрання секвенцій (*Sequentiale*), піснеспіви офіція (*Antiphonale*). Окремий розділ рукопису становить зібрання духовних пісень (*Cantionale*), останні входять також і в розділ “*Missae Rorate in adventu Domini*”, де у повному циклі служби вони чергуються з піснеспівами *Kyrie, Alleluia*, секвенціями. Розташування піснеспівів у частинах *Kyriale, Graduale, Sequentiale, Cationale* йде згідно з церковним календарем, а саме розділами *Proprium de tempore* (адвентовий, різдвяний, великодній, звичайний періоди) і *Proprium de sanctis* (нерухомі свята церковного календаря). Структура *Cantionale* як частини окремого розділу церковного канціоналу – книги мішаного типу з вибраними піснеспівами градуалів, антифонаріїв і церковними піснями – була подібна до літургічних частин книги, з яких перейняла принцип організації репертуару.

Невеличкий (84 сторінки) рукописний чеський католицький канціонал XVI століття [18] поєднує гімнарій (*Liber hymnarius*) і канціонал (*Cantionale*). Піснеспіви гімнарія упорядковані згідно з церковним календарем: частини *Proprium de tempore* (адвентовий, різдвяний, великопісний, великодній, звичайний періоди) і *Proprium de sanctis* (пісні до окремих святих і загальні піснеспіви святим). Пісні ж канціоналу, які становлять більшу частину рукопису, призначені лише до одного літургічного періоду – Адвенту (ймовірно, це лише частина рукопису, далі могли йти пісні на інші частини літургічного року). Цікавим є той факт, що велика кількість

пісень адвентового розділу (більше 80 пісень) не є упорядкованими. Єдиний організаційний принцип, який витримано лише частково, але не один раз протягом усього корпусу пісень – алфавітний. Для прикладу наведемо список перших 18 пісень з частини *Cantionale*: “*Mittitur Archangelus*”, “*Ave mitissima virgo*”, “*Ad honorem et decorem*”, “*Eya Jesu virginis*”, “*Benedictum fructum*”, “*Cuncti nunc assurgentes*”, “*Decantemus in hac die*”, “*En pietas Christi*”, “*Illustratam venustate*”, “*In hoc festo domino*”, “*Salve amicta sole*”, “*Singuli catholici domino*”, “*Vale Jacob stellula*”, “*Venit tempus christi colis*”, “*Virgo sacrata nobilis*”, “*Virgo felix et serena*”, “*Verbum natum de virgine*”, “*Virginem castissimam*”. Після цих пісень алфавіт починається знову: “*Ave genitrix superni*”, “*Gaude quam magnificat*”, “*Regi regum*”, “*Sonitemus voculis neumatum*”, “*Virgo nobilis genitrix*”, а далі знову – “*Aaron virga iam floruit*”, “*Aurogam lucis visitat*”, “*Ad honorem et decorem*”, “*Imperator gloriose regum*” тощо.

У згаданих вище канціоналах духовні пісні є відокремленими від інших літургичних піснеспівів у спеціальний розділ (*Cantionale*), який також, як і інші, структурований за літургичним календарем. Окрім того, у церковній практиці існували богослужбові книги з духовними піснями, де останні не були виокремлені у спеціальний розділ, а вміщені разом з іншими літургичними піснеспівами. У цих книгах загальна структуризація відбувалася не за жанрами, а службами, у церковну практику вони увійшли у передбарокову і барокову добу. У таких канціоналах ми можемо знайти наочне підтвердження традиції використання духовних пісень у літургії, а саме – їх виконання поряд з традиційними літургичними піснеспівами на канонічні тексти або їх парафразами. Літургичні цикли, що включали й духовні пісні, також організовані за літургичним календарем. Серед подібних книг зазначимо чеський канціонал XVII століття [13].

Існували канціонали на окремий період літургичного року, серед яких найбільш популярними були адвентові роратні, призначені для спеціальних ранкових вотивних служб до Богородиці, що відправлялися у адвентові будні. Серед роратних канціоналів назвемо ранньобароковий польський канціонал “*Parthenomelica albo Pienia nabożne o Pannie Najświętszej*” В. Бартошевського (1613) [20] і чеський роратний канціонал 1620 року [12]. У чеському канціоналі роратні служби відокремлені від пісень, які зібрані у спеціальний розділ, у польському кілька пісень входить до літургичного циклу, чергуючись з частинами ординарія і пропрія, у другій половині збірки – лише пісні.

У добарокову і ранньобарокову добу було доволі мало канціоналів, де були б зафіксовані лише духовні пісні. Найчастіше у окремих розділах були й інші піснеспіви, хоча духовні пісні у цих книгах кількісно переважали. Серед таких збірок відмітимо канціонали 1510–1520 років [22] і 1590 року [19].

Невеличкий католицький чеський канціонал XVI ст. обсягом 220 сторінок [17] містить лише духовні пісні (*cantiones*), які упорядковані за церковний календарем. Відмінність цього канціоналу – окреме розташування пісень, що належать одному автору і охоплюють період від Адвенту до свята Св. Трійці (*Cantiones euangelicae de incarnatione domini autore m. venceslao nikolai de vodniano*, арк. 9–78 зв.) і традиційних церковних пісень, з яких обрано лише пісні на Адвент (*Cantiones de incarnatione saluatoris nostri iesu christi a diuersis autoribus compositae*, арк. 80–171). Частина *Proprium de sanctis* представлена також авторськими піснями (*Cantiones de sanctis et primo sancto iohanne baptista autore venceslao nicolaide vodniano*, арк. 183 зв. – 203). Наприкінці рукопису окремо записані пасійні пісні (*De coena domini i De passione domini*, арк. 203 зв. – 216).

Серед канціоналів середини XVII століття відзначимо угорсько-словацький “Cantus catholici” (упорядник – Б. Соллоші, 1651, 1655). У цьому виданні твори розташовані наступним чином: пісні на Адвент, Різдво, Новий рік, великопісні, великодні, на Вознесіння, Зіслання Святого Духа, Трійцю, до Богородиці, загальні, які включали пісні до і після проповіді (у т.ч. – 10 псалтирних пісень), інші загальні пісні, катехитичні пісні, літанія до Богородиці і всіх святих, ранкові та вечірні пісні (див. [11, с. 264–344]). Серед новацій канціоналу “Cantus catholici” (як і одночасних йому видань) відзначимо появу спеціальної групи богородичних пісень, які до того в окрему групу не виділялися: у ренесансну і ранньобарокову добу пісні до Богородиці входили до загальної групи у частині Proprium de sanctis, як у антифонаріях і градуалах. Також важливими новаціями є поява у збірках псалтирних і принагідних (ранкових, вечірніх, катехитичних тощо) пісень, які не були прямо пов’язані з літургічним календарем і не входили до складу ренесансних і ранньобарокових канціоналів.

З точки зору організації репертуару цікавим є авторські канціонали А. Міхни – “Česká mariánská muzika” (1647) [14] і “Svatoroční muzika” (1661) [21]. “Česká mariánská muzika” (66 творів) автором поділена на 3 розділи. У першому містяться пісні, організовані за принципом Proprium de tempore: на Різдво (O narození Pána Krista), до Святого Імені Ісуса (O Kristu Pánu a jeho svatém jménu), великопісні (Postní, aneb o umučení Páně), великодні (Velikonoční), на Вознесіння (O Vstoupení Páně), Зішестя Святого Духа (Svatodušní), на Святу Трійцю (O svaté Trojici), свято Божого Тіла (O Božím těle). У другому розділі – богородичні пісні на Стрітіння (O Očišťování Panny Marie), Благовіщення (O Zvěstování), страждання Богородиці під хрестом (O bolestné Panně Mariji), Відвідування Марією Єлизавети (O Navštívení Panny Marie), Успіння (O Nanebevzetí Panny Marie), Різдво Богородиці (O Narození Panny Marie), Уведення до храму (O Obětování Panny Marie), Заручення (O Zasnoubení Rodičky Boží), загальні про Богородицю і до Богородиці (Obecné o Matce Boží a k Matce Boží). Третя частина канціонала А. Міхни – про помираючих та померлих побожних християн (O umírajících a zemřelých pobožných křesťanův).

Канціонал “Svatoroční muzika” (118 творів) містить пісні на усі свята літургічного року, починаючи від Адвенту. На відміну від збірки “Česká mariánská muzika”, вона не має поділу на частини. Більшість творів канціоналу – пісні до святих (O svatém Štěpánu, O svatém Janu Evanjelistovi, O svaté panně Dorotě, O svaté Zuzanně z Starého zákona i seň, O svatém Matěji apoštolu тощо), які чергуються (згідно церковного календаря) з піснями до подій з життя Ісуса і Марії (O narození Pána Krista, O Pozdravení Krista Ježíše ukřižovaného, Slavné Syna Božího vzkříšení, Zvěstování blahoslavené Panny Marie, O Nanebevzetí blahoslavené Panny Marie тощо). Завершується цикл “Svatoroční muzika” піснями за померлих (Vzdychání duše v očištění, Rozmlouvání duše živé s duší v očištění zůstávající, Za mrtvé k Panně Mariji тощо).

Отже, у канціоналах, починаючи з середини XVII століття, йде закріплення основних принципів організації репертуару (за церковним календарем) і основних розділів, до яких входять пісні, пов’язані з життям, смертю і воскресінням Ісуса Христа (1), життям Богородиці (2), пісні до святих (3), інші пісні, не прямо пов’язані з літургічною практикою, але які охоплюють усі інші сторони людського буття – життя і смерть, покаяння, прославлення, побутові потреби (4).

Зазначимо основні ознаки центральноєвропейського канціонала і його відмінність від літургічних книг:

1) Канціонали, на відміну від літургічних книг, мають менш регламентовану будову. Укладач збірки пісень сам обирає репертуар (він може виступати автором усієї збірки або її частини), а також принципи його розташування. У цілому канціонал структурується за церковним календарем, однак у ньому передбачено варіативність у розташуванні розділів.

2) Серед специфічних рис барокових канціоналів – виділення окремої групи богородичних пісень, яких не було у канціоналах доби Ренесансу, де усі богородичні свята входили до *Proprium de sanctis*, подібно до середньовічних літургічних книг – градуалів та антифонаріїв. Окремі розділи з богородичними піснями є у канціоналах XVII століття: “*Parthenomelica*” В. Бартошевського, “*Cantus catholici*” Б. Соллоші, “*Česká mariánská muzika*” А. Міхни та ін., у канціоналах XVI століття вони відсутні.

3) У канціоналах барокової доби (католицьких і протестантських) зустрічаються псалтирні пісні – поетичні переспіви текстів псалмів. Однак ці пісні не стали обов’язковим його елементом, хоча у XVI–XVII століть цикли псалтирних пісень були доволі популярним жанром, особливо у протестантському середовищі. Традиція переспіву псалмів інспірувала створення окремої книги, яка не мала прямого відношення до канціоналу, оскільки в основу її побудови було покладено інший – не літургічний – принцип. Однак з часом піснеспіви з пісенної псалтирі у церковній практиці стали використовуватися згідно з літургічним календарем, про що свідчить, наприклад, вступний розділ (“*Die Psalmen im Kirchenjahr*”) до “Беккерівської псалтирі” (“*Becker Psalter*”) Г. Шютца (1628, 1661), де детально розписано, у який день або свято церковного календаря треба співати той чи інший псалом.

4) Алфавітний принцип організації репертуару був лише допоміжним у структуризації канціоналів, у тих випадках, коли кількість пісень в одному розділі була великою. Пізніше, у XIX столітті, алфавітний принцип став допоміжним у змісті збірника, що використовувався для швидкого знаходження пісенного твору.

5) У ранніх канціоналах рідко використовувалися пісні на різні випадки, оскільки усі пісенні твори так чи інакше мали бути пов’язані з подіями, відображеними у церковному календарі. Окремим розділом у канціоналах іноді могли бути покаянні пісні, які генетично походять від служб за померлих (*pro defunctis*), а також пісні у різних потребах, які давні канціонали іноді містили як додатки. У канціоналах середини XVII століття і пізніше покаянні і принагідні пісні вже становлять вагому частину пісенного репертуару.

Таким чином, у середньобарокову добу було остаточно сформовано тип пісенного канціоналу (передусім католицького, оскільки протестантський мав дещо відмінну структуру і репертуар), де було чітко визначено чотири основні типи розділів, з яких три були пов’язані з церковним календарем: пісні з циклу *Proprium de tempore*, які охоплюють основні події з життя Ісуса Христа (окрім свят Стрітіння і Переображення), богородичні пісні, які виокремилися у спеціальний цикл з *Proprium de sanctis*, пісні до святих, які також входили у цикл *Proprium de sanctis*. До іншої – некалендарної – групи входять покаянні, прославні, благальні, принагідні пісні, генеза яких полягає або в деяких літургічних (відправи *pro defunctis*) або позабогослужбових молитовних практиках.

На східнослов’янських землях знайомство з духовно-пісенним репертуаром і канціоналами, у яких ці пісні були записані, почалося ще у другій половині XVI століття, але основний час, коли можна говорити про наслідування форм канціоналів східнослов’янськими духовно-пісенниками, припадає на XVIII ст., у

рукописах XVII століття можна побачити наслідування лише деяких принципів і форм. Одна з причин такого пізнього часу формування східнослов'янського канціонала – конфесійна. Канціонали католицькі і протестантські виникли як книги літургичного типу, і тим пояснюється їх репертуар і його упорядкування. Українсько-білоруська і російська духовно-пісенна традиція XVII століття формувалася у православному середовищі і мала позабогослужбове призначення. Духовні пісні не були пов'язані з виконанням на богослужінні, а, отже, не йшлося про організацію репертуару за літургичним принципом.

Духовно-пісенна традиція кінця XVII століття доволі повно представлена рукописними російськими пісенниками з ново-єрусалимського монастиря. Вагому частину їх репертуару складали польські пісні, транслітеровані кирилицею. Ймовірно, що переписувачі брали польський репертуар з канціоналів церковного призначення, про що свідчать пісенні твори, більшість з яких – літургичного вжитку, однак при перенесенні їх до іншої традиції було втрачено основне призначення пісенних творів. Польські пісні в одному з ранніх рукописів [7] було записано без будь-якого принципу структуризації. У більш пізніх рукописах ([4; 6; 8; 9]) було зроблено спробу структуризації пісенного репертуару, однак в її основу покладено не літургично-календарний принцип, традиційний для канціоналів. За основу організації пісень було взято алфавітний принцип, який в європейських канціоналах був вживаний лише як допоміжний у випадку великої кількості пісень в одній групі.

У ново-єрусалимських рукописних пісенниках алфавітний принцип використовувався двічі: у першій половині рукопису – у циклі, що має умовну назву “Алфавіт”, де кожна нова пісня починалася з нової букви церковнослов'янського алфавіту, у другій половині рукопису – після польських пісень (до речі, не впорядкованих за жодним принципом), де містилися пісні церковнослов'янською мовою різного змісту, але записані в алфавітному порядку. Два алфавітних цикли – великий і малий – стали першою формою організації східнослов'янського духовнопісенного репертуару.

Алфавітний принцип організації пісень виявився нестійким, оскільки у подальшій історії позабогослужбової пісенності він не знайшов продовження. Використання алфавіту як засіб структуризації матеріалу, ми бачимо лише у допоміжних розділах, які виступають у ролі вказівника змісту пісенника для більш швидкого знаходження потрібного твору (див. [5, арк. 2–3 зв.]).

Щодо тематичної організації пісень, то після відходу від алфавітного принципу, не було знайдено жодного іншого, при цьому відомий і апробований часом і практикою календарно-тематичний так і не було використано як принцип організації позабогослужбового репертуару. Лише після виходу “Богогласника” та його православних видань, тобто з середини XIX століття, у позабогослужбовій практиці православних стали використовуватися пісенники, упорядковані за літургичним принципом.

Безумовно, навіть поза строгим принципом упорядкування, у рукописах позабогослужбового призначення пісні поєднувалися за тематичними групами. Уже згаданий рукопис XIX століття відкривався піснями до Ісуса: “Имам аз своего Иисуса моего” [5, арк. 4], “Иисусе мой прелюбезный сердцу сладосте” [5, арк. 4 зв. – 5], “Похвалу принесу сладкому Иисусу” [5, арк. 5 зв. – 6], “Христе мой боже Иисусе сладчайший” [5, арк. 6 зв. – 7], “Превзыдох меру о! мой вѣчный боже” [5, арк. 7 зв. – 8], “Ты мой бог Иисусе ты моя радосте” [5, арк. 8 зв. – 9], “Надежду мою

в бозь полагаю” [5, арк. 9 зв. – 10]. Однак у цьому рукописі, як і багатьох інших, відсутні міні-цикли (три і більше пісень), об’єднані на основі церковного календаря. Алфавітний принцип організації репертуару у рукописах ново-єрусалимської традиції також заважав упорядкуванню пісень за церковними святами. У рукописних пісенниках, як і в європейських канціоналах, записувалися й псалтирні пісні (див. перелік пісень на псалми [1, с. 454–457]), однак і вони не були організовані у будь-який спосіб і чергувалися з піснями іншої тематики.

Зовсім іншу картину ми бачимо в уніатському церковному середовищі. Паралітургічне виконання духовних пісень сприяло формуванню пісенника літургічного типу, за основу якого було взято європейський канціонал. Початок формування церковного пісенника припадає на 30-ті роки XVIII століття (Ю. Медведик окреслює цей етап як такий, коли “на рівні структурування репертуару поступово утверджується “календарно-тематичний” уклад пісенних текстів” [2, с. 90]). У цей час йдуть активні пошуки оптимальної форми пісенника для паралітургічного вжитку. Детальний опис можливих варіантів пісенників – предмет спеціального дослідження, тому охарактеризуємо детально лише два – рукописний Супрасльський богогласник, переписаний у Супрасльському василіанському монастирі (Західна Білорусь, нині Польща) у середині XVIII століття (див. видання рукопису [15]), і друкований почаївський Богогласник (1790–1791), які репрезентують пошукову і остаточну форму організації пісенника літургічного типу на східнослов’янських землях.

У Супрасльському богогласнику представлено основні складові частини східнослов’янського духовно-пісенника паралітургічного призначення. У ньому представлені господські пісні, упорядковані на основі літургічного *Proprium de tempore*. Згідно із західноєвропейською церковною традицією до циклу господських у цьому рукописі не увійшли пісні на Стрітіння (які до нього було включено у почаївському Богогласнику), оскільки це свято відноситься до *Proprium de sanctis*. Згідно зі структурою барокових канціоналів, у рукописі є цикл богородичних пісень, як окремий розділ. Він ще не є остаточно структурований: наприклад, пісні до свят Різдва Богородиці і Благовіщення там записані двічі, до богородичного циклу входить пісня на Стрітіння (це свято іноді трактують як христо-богородичне). Поява пісні на Стрітіння у богородичному циклі, а не у циклі господських пісень, пояснюється його розташуванням у циклі *Proprium de sanctis*.

Супрасльський богогласник не має окремого циклу покаючих пісень, що у барокову добу стали невід’ємною частиною європейських канціоналів і які було покладено в основу четвертої частини почаївського Богогласника. Однак у супрасльському рукописі в окремий розділ господських пісень включено пісні про Страшний Суд, які носили покаючий характер, і таким чином їх було віднесено до літургічного циклу, а саме – до передвеликопісних тижнів (про митаря і фарисея, про блудного сина, м’ясопусна, сиропусна). Їх поява на цьому місці інспірована православною церковною практикою, оскільки на м’ясопусному тижні йде згадка про Страшний Суд. Проте розташування покаючих пісень у літургічній частині не витримало перевірку часом. У почаївському Богогласнику хоча і є пісні на передвеликопісні тижні (у латинській традиції вони також входили до циклу *Proprium de tempore* і позначалися як *Septuagesima*, *Sexagesima*, *Quinquagesima*), однак вони не становлять окремого покаючого циклу. Таким чином, Супрасльський богогласник у цілому вже мав основні складові церковного пісенника, який наслідував форму

європейських канціоналів, але враховував специфіку середовища, у якому були міцні традиції східно-християнського богослужіння. Відсутність позакалендарного циклу покаянних пісень можна пояснити монастирським середовищем, де позабогослужбовий елемент був зведений до мінімуму.

Почаївський Богогласник остаточно сформував і закріпив чотиричастинну структуру пісенника (господські, богородичні, до святих, покаянні) і порядок свят у середині цих циклів. До господських з *Proprium de sanctis* долучено свята Стрітіння, Переображення, Воздвиження Св. Хреста, остаточно упорядковані богородичні свята: Різдво Богородиці, Покров, Введення у храм, Непорочне Зачаття Богородиці, Благовіщення, Співстраждання Богородиці, Покладення Риз Богородиці, Успіння, чудотворним іконам Богородиці. До церковних свят увійшли як суто католицькі, які пізніше було вилучено у православних виданнях Богогласника (Непорочне Зачаття Богородиці, Співстраждання Богородиці), так і ті, яких немає у західному церковному календарі (Покров, Покладення Риз Богородиці). Розташування богородичних свят не завжди точно слідує церковному календарю.

Окрім канціоналів, організованих за календарним принципом, в європейській практиці були популярні пісенні псалтирі. На східнослов'янських землях зустрічалися у рукописних пісенниках і псалтирні пісні як цілісні цикли. Тилицький пісенник 1730-х років. (Західна Галичина) [3] містить їх на початку рукопису. Рукопис відкривають псалтирні пісні на псалми № 5, 9, 12 (13), 37 (38), 40 (41), 42 (43), 70 (71), 78 (79), 83 (84), а останній твір, хоча й позначений переписувачем як псалом, не спирається на псалтирну поезію і є оригінальним твором, написаним у традиціях українського барокового віршування. У Супрасльському богогласнику остання частина рукопису містить розділ “Пѣсни от псалмов”, де записано 10 творів, з яких лише 5 є вішованими переспівами з Псалтирі (№ 178 (псалом 124(125)), 179 (псалом 70 (71)), 181 (псалом 9), 182 (псалом 70 (71)), 185 (псалом 83 (84))). У почаївському “Богогласнику” (1790–1791) ми бачимо лише дві псалтирні пісні: № 34 (псалом 136 (137)) і № 77 (псалом 148). Подібно до європейської практики, псалтирні пісні поступово зникають з українських пісенників, замінюючись творами оригінальної християнської поезії.

Таким чином, кодифікація духовно-пісенного репертуару, апробована в європейських співацьких книгах – канціоналах, знайшла продовження в церковній практиці українців. Почаївський “Богогласник” остаточно закріпив основні тематичні групи, що склалися у європейських канціоналах, з яких перші три пов’язані з церковним календарем (господські, богородичні, пісні до святих), четверта – некалендарна – група включає твори покаянного або молитовно-благального змісту, пов’язаних з буденним життя християнина.

Список використаної літератури

1. *Васильева Е. Е.* Псалтирь в русской культуре второй половины XVII века: историко-стилистические процессы в музыкально-поэтическом творчестве / Е. Е. Васильева // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. – М., 2009. – Специальный выпуск № 4. – С. 446–487.
2. *Медведик Ю.* Українська духовна пісня XVII–XVIII століть : [монографія] / Ю. Медведик. – Львів : Вид-во УКУ, 2006. – 324 с.
3. Сборник духовных и светских песен. – IP НБУВ. – Ф. Маслова (XXXIII). – № 48.

4. Сборник псалм на линейных нотах. – ГИМ. – Ф. Музейный. – № 1938.
5. Сборник псалм на линейных нотах. – РГБ. – Ф. 304.П. – № 213. – [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=2&manuscript=213>
6. Сборник псалм на линейных нотах. – РНБ. – Ф. Буслаева. – № Q XIV 25.
7. Сборник псалм на линейных нотах. – РНБ. – Ф. Погодина. – № 1974.
8. Сборник псалм на линейных нотах. – РНБ. – Ф. Погодина. – № 426.
9. Сборник псалм на линейных нотах. – РНБ. – Ф. Титова. – № 4172.
10. *Щеглова С.* Богогласник. Историко-литературное изслѣдование / С. Щеглова. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1918. – 343 с.
11. *Burlas L.* Hudba na Slovensku v XVII storočí / L. Burlas, J. Fišer, A. Hořejš. – Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1954. – 426 s.
12. Cantionale (Rorate). Praha; Národní muzeum, Knihovna, sign. IV H 53 [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=964>
13. Cantionale (Vejroční písně). Praha; Národní muzeum, Knihovna, sign. I D 4 [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=954>
14. Česká mariánská muzika [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alarmo.nostalghia.cz/CMse.htm>
15. Die Liederhandschrift F 19-233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften / Eine kommentierte Edition von Dieter Hubert Stern. – Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2000. – 767 s.
16. Franusův kancionál – graduál. Hradec Králové; Muzeum východních Čech, Eliščino nábřeží 465, sign. Hr 06 (Hr 6; II A 6, B 1) [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=195>
17. Kancionál latinský. Hradec Králové; Muzeum východních Čech, Eliščino nábřeží 465, sign. Hr 12 (II A 12) [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=1132>
18. Kancionál latinský. Hradec Králové; Muzeum východních Čech, Eliščino nábřeží 465, sign. Hr 24 (II A 19) [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=1134>
19. Kancionál písní duchovních. Klatovy; Okresní muzeum, Hostašova 1, sign. RK 101 [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=230>
20. Parthenomelica albo Pienia nabożne o Pannie Najświętszej. – Wilnia, 1613. – 44 с.
21. Svatoroční muzika [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alarmo.nostalghia.cz/SMse.htm>
22. Utrakvistický kancionál duchovních písní. Kolín; Regionální muzeum v Kolíně, Karlovo nám. 8, sign. př. č. 80/88 [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/limup/dbObsahRKP.asp?ID=233>

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2013

Прийнята до друку 17.05.2013

LITURGICAL CALENDAR IN THE CANTIONALS AND SONGBOOKS OF THE WEST-CHRISTIAN AND EAST-CHRISTIAN ECCLESIAL TRADITIONS

Olga ZOSIM

*Department of the Theory, History of Culture and Musicology,
National Academy of Managing Staff of Culture and Arts,
9, Lavrs'ka str., Kyiv, Ukraine, 01015
tel.: (+38044) 531 94 35, e-mail: olgazosim70@gmail.com*

The article considers structural features of the Central European cantional of the XV–XVIIth centuries and handwritten songbooks of the Ukrainian-Belarusian and Russian traditions of the XVII–XIXth centuries. Common and distinctive features of organization of the Catholic repertoire and songbook that were used in the Orthodox and Uniate church environment are revealed. The issue of the structuring material in cantionals and songbooks in connection with the liturgical calendar and church feasts are filed.

Key words: liturgical calendar, church feasts, cantional, songbook, orthodox church environment, uniate church environment.

ЛИТУРГИЧЕСКИЙ КАЛЕНДАРЬ В КАНЦИОНАЛАХ И ПЕСЕННИКАХ ЗАПАДНО-ХРИСТИАНСКОЙ И ВОСТОЧНО-ХРИСТИАНСКОЙ ЦЕРКОВНЫХ ТРАДИЦИЙ

Ольга ЗОСИМ

*Кафедра теории, истории культуры и музыковедения,
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств,
ул. Лаврская 9, Киев, Украина, 01015
тел.: (+38044) 531 94 35, e-mail: olgazosim70@gmail.com*

Рассмотрены особенности структуры центральноевропейских канционалов XV–XVII веков и рукописных песенников украинского-белорусской и русской традиций XVII – XIX веков. Выявлены общие и отличительные черты организации репертуара канционалов католической традиции и духовно-песенников, которые бытовали в православной и униатской церковной среде. Вопросы структуризации материала в канционалах и песенниках поданы в связи с литургическим календарем и церковными праздниками.

Ключевые слова: литургический календарь, церковные праздники, канционал, духовно-песенник, православная церковная среда, униатская церковная среда.